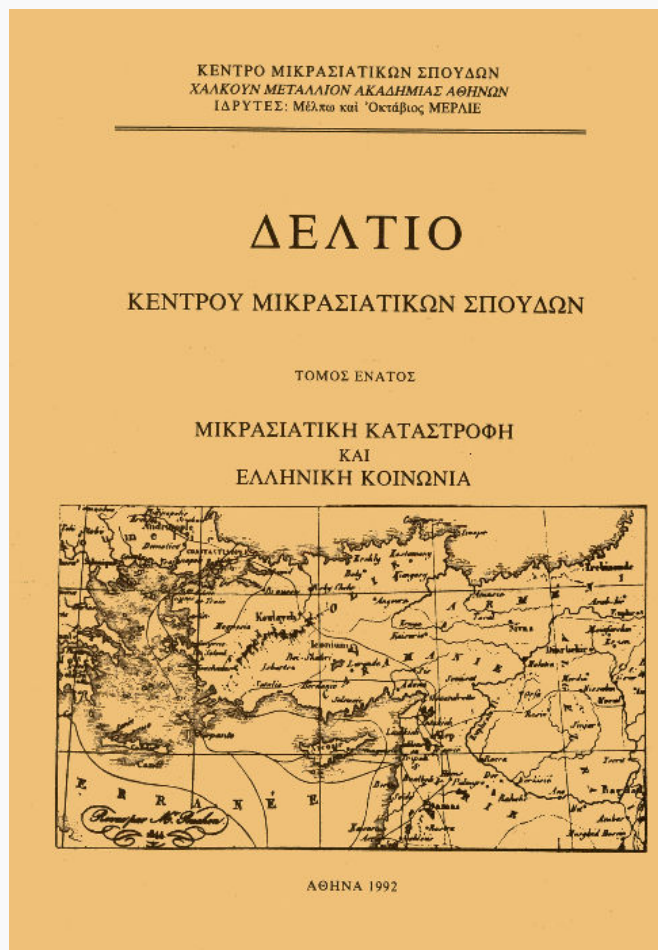

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης

Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

doi: [10.12681/deltiokms.126](https://doi.org/10.12681/deltiokms.126)

Copyright © 2015, Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουρουπού Μ., & Μπαλτά Ε. (1992). Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 15–28. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.126>

Η ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ:

Ἡ ἀνάγκη συνολικῆς θεώρησης

Θὰ ἀρχίσουμε τὴν ἀνακοίνωσή μας ὑπενθυμίζοντας ὅτι Ἀνταλλάξιμοι εἶναι κατ' οὐσίαν οἱ ἑλληνορθόδοξοι κάτοικοι τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὅποιοι, μακριὰ ἀπὸ τὴ λαίλαπα τοῦ πολέμου καὶ τῶν βίαιων συνακόλουθων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ὑποχρεώθηκαν νὰ «μεταναστεύσουν» στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης. Ἀναφερόμαστε στοὺς πληθυσμοὺς κυρίως τῆς Καππαδοκίας, Λυκαονίας, Γαλατίας, Φρυγίας, Πισιδίας, Λυκίας, Παμφυλίας, Κιλικίας καὶ ἐν μέρει τοῦ Πόντου, διότι διαφορετικὴ ὑπῆρξε ἡ μοῖρα ὀρισμένων ποντιακῶν περιοχῶν.

Δὲν θὰ σχολιάσουμε τὸν ὅρο «Ἀνταλλάξιμοι» τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν ὑστέρων ἐντάσσει καὶ ἐνοποιεῖ τὶς διάφορες κατηγορίες προσφύγων, ποὺ σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς καὶ συνθήκες κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ περιοχὲς τῆς πρώην ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισαν, καὶ συνεχίζουν ἐξάλλου, νὰ δημοσιεύονται μελέτες σχετικὰ μὲ τὶς νομικὲς ἐρμηνεῖες τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, οἱ ὁποῖες κυρίως ἀναφέρονται στὴν ἔννοια τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς Ἀνταλλαγῆς, φορτίζοντας τὸ θέμα μὲ ἠθικὲς κατηγορίες καὶ ἀξιολογικὲς ἀποτιμήσεις. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε, πρέπει προηγουμένως νὰ προσδιορίσουμε τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τῆς Ἀνταλλαγῆς. Εἶναι οἱ διαδικασίες προετοιμασίας τῆς Ἐξόδου τῶν πληθυσμῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρασίας ἀπὸ τὴν πατρίδα γῆ καὶ ἡ πορεία στοὺς χώρους καὶ τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς νέας Πατρίδας.

Τὸ ἱστοριογραφικὸ γεγονός

Στὴν ἀρχὴ διεθνολόγοι, ἀργότερα καὶ ἱστορικοὶ, προσπάθησαν νὰ διαλευκάνουν τὶς διεργασίες μὲ τὶς ὁποῖες ἐλήφθη ἡ σχετικὴ ἀπόφαση. Ἄν ὅμως ἡ νομικὴ, ἡ διπλωματικὴ καὶ στὴ συνέχεια ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου ὀδήγησε σὲ ὀρισμένα ἔγκυρα συμπεράσματα γύρω ἀπὸ τὶς

αιτίες και τις επιπτώσεις που είχε ή υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, ή ιστορική έρευνα για το θέμα αυτό ξμεινε θεαματικά πίσω. Ή συνολική ιστορική ανάλυση του ζητήματος της 'Ανταλλαγής συνεχίζει νά εκκρεμεί. Ή αξιωματική αυτή διατύπωση χρειάζεται έρμηνεία, ή όποια θά μās άπασχολήσει στο πλαίσιο αυτής της άνακοίνωσης.

Στήν άπουσία ή τήν αριθμητική ισχύότητα της ιστορικής προσέγγισης αυτού του γεγονότος —τά άποτελέσματα της, όταν υπάρχουν, άφορούν κυρίως στήν περίοδο της έγκατάστασης των προσφύγων στήν Ελλάδα— άντιπαράθεται σωρεία έργων με χαρακτήρα χρονικών και ένθυμήσεων που προσπαθούν νά άποτυπώσουν μέσω της προσωπικής μαρτυρίας τη συλλογική μνήμη για τις χαμένες πατρίδες. Δέν είναι ή στιγμή νά άναφερθούμε στις αιτίες που δημιούργησαν και τροφοδοτούν ως και σήμερα τη συγγραφική αυτή δραστηριότητα. Ίσως όμως θά άξιζε νά σημειωθεί ότι μέσα άπό τη συγγραφή ιστορικών δοκιμών και μελετών για τις πέραν του Αιγαίου πατρίδες, οι πρόσφυγες, έκτος άπό τη νοσταλγία και τήν πικρία τους, δηλώνουν κυρίως τήν άπώλεια της παλαιάς κοινοτικής τους ταυτότητας¹. Αυτό νομίζουμε ότι είναι και το περιεχόμενο της έννοιας «χαμένη πατρίδα».

Ή ξεριζωμός και ή προσφυγία, τά τραγικά αυτά γεγονότα ως ανθρώπινη έμπειρία και οι διαστάσεις τους ως τομή στήν ιστορική εξέλιξη ενός λαού έκαναν τήν ιστοριογραφική προσέγγιση της 'Ανταλλαγής, αλλά και γενικότερα της Μικρασιατικής Καταστροφής, άφενός ιδιαίτερα «θερμή», φορτισμένη συναισθηματικά και ιδεολογικά, και άφετέρου ιδιαίτερα άδραν ή άπέναντι στις μυθοποιητικές επιπτώσεις των μεγάλων αυτών τραυμάτων —οι λίγες έξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τόν κανόνα. Ήξάλλου οι επιπτώσεις της μυθοποιητικής λειτουργίας τους φαίνονται στήν άναγωγή των «προβλημάτων και των ζητημάτων της έρευνας σε δεδομένα της ιδεολογίας»². Ή άναφορά σε παραδείγματα θά μās ξεστράτιζε άπό το κύριο θέμα της άνακοίνωσής μας. "Ας μās επιτραπεί μόνο νά παρατηρήσουμε ότι τελικά ή ιδεολογική ιστοριογραφική φόρτιση, που προσφεύγει, στήν καλύτερη περίπτωση, σε μιá τυποποιημένη αιτιακή ανάλυση (συνήθως έχει μιá μανιχαϊστική αντίληψη για τά γεγονότα και τά πρόσωπα), ή στενά λαογραφική προσέγγιση και ή χρονογραφία με το εξατομικευμένο παράδειγμα, μπορούν νά θεωρηθούν τά κύρια χαρακτηριστικά της μικρασιατικής ιστοριογραφίας, ή όποια παραμένει

1. Μαργαρίτα Δρίτσα, «Ήτερόχθονες κοινότητες: Ή ένοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στόν Μακεδονικό χώρο», *Ή διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία* (Συμπόσιο για τά 75 χρόνια άπό τήν άπελευθέρωση της Μακεδονίας, 9-11 Δεκ. 1988), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 422-423.

2. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Ή Ήξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας», *Ή Ήξοδος, τόμος Β΄, Μαρτυρίες άπό τις έπαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, Εισαγωγή-Έποπτεία: Π. Μ. Κιτρομηλίδη, Έπιμέλεια: Γ. Μουρέλου, Άθήνα 1982, σ. λα΄.

θεαματικά πίσω, παρά τις νέες προσεγγίσεις και νέες μεθόδους που ανέπτυξε τα τελευταία χρόνια ή νεοελληνική ιστοριογραφία για τον 19ο και 20ό αιώνα.

Το ιστορικό γεγονός

Στις εισαγωγικές μας παρατηρήσεις αναφερθήκαμε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα της Μικρασιατικής Καταστροφής και συνεπώς και της 'Ανταλλαγής. Ήρθε λοιπόν ή ώρα να μιλήσουμε για το ιστορικό γεγονός της 'Ανταλλαγής και τις διάφορες κατηγορίες των αιτημάτων της έρευνάς της. Αυτό αποτελεί το αντικείμενο της ανακοίνωσής μας. "Ας μās επιτραπεί να επαναλάβουμε ότι, ως γνωστόν, άλλο πράγμα είναι ή ιστορία στην όντολογική της διάσταση, άλλο ή ιστοριογραφία με τις έγγενεις, έτσι και αλλιώς, ιδεολογικές της λειτουργίες και τέλος άλλο ή ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Πρόκειται για τρεις διαφορετικές κατηγορίες που ιδιαίτερα συγχέονται στην προσέγγιση του θέματος αυτού, δημιουργώντας μεθοδολογικά προβλήματα, κατά την άποψή μας, ψευδή. Ξεκινώντας λοιπόν από το ιστορικό γεγονός θα έχουμε την ευκαιρία να επανερχόμαστε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα και στη διαλεκτική τους κάθε φορά σχέση.

"Έχει διατυπωθεί με διάφορες ευκαιρίες ή αναγκαιότητα να βρεθούν οι πραγματικοί αριθμοί των ανταλλαγέντων πληθυσμών και να αποδειχθεί με στοιχεία τό πλειστάκις είπωμένο από τους πρόσφυγες και άμφισβητούμενο από τους 'Ελλαδίτες «στην Πατρίδα είχαμε...». "Άλλο τόσο βέβαια διατυπώθηκε ή αναγκαιότητα να απογραφούν ιστορικά τό χρονικό και οι διαδικασίες της 'Εξόδου, της εγκατάστασης και άποκατάστασης των ανταλλάξιμων. "Όπως και άν χαρακτηρίζεται ή τελευταία σελίδα της ιστορίας του ελληνικού στοιχείου στο έσωτερικό της Μικρασίας: 'Εξοδος, ξεριζωμός, προσφυγιά, μετακίνηση ή μετανάστευση (κατά τον όρισμό της Συνθήκης), για να έξεταστεί ιστορικά ένα είναι βέβαιο: ότι προϋποθέτει και συνεπάγεται τη διερεύνηση της φυσιογνωμίας των οικιστικών συνόλων, με άλλα λόγια την *πληθυσμιακή, κοινωνικο-οικονομική και πολιτισμική* ταυτότητά τους. 'Ακόμη και αυτή ή μελέτη των συνθηκών της εγκατάστασης στον έλλαδικό χώρο έχει άμεση σχέση με τό παρελθόν του οικισμού στη μικρασιατική γή.

Τά αίτούμενα αυτά περιγράφουν τό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις που ύπαγορεύουν τις έρευνητικές μας προσπάθειες. Για να δειχθούν σε πραγματολογικό επίπεδο όσα παραπάνω έθίγησαν, θα τά εξειδικεύσουμε στην περιοχή της Καππαδοκίας, όπως δηλώνει και ό τίτλος της ανακοίνωσής μας. Θά προσπαθήσουμε με άλλα λόγια να παρουσιάσουμε τό φάσμα της θεματολογίας της 'Ανταλλαγής και τη δύναμη και τις αδυναμίες των πηγών, μέσω της περιγραφής τους κατά κατηγορίες. Θά επιθυμούσαμε όμως να τονίσουμε εκ προοιμίου ότι οι σκέψεις που διατυπώνονται με συντομία παρακάτω δεν έχουν σκοπό να εξαντλήσουν την ευρύτητα της θεματικής. "Υποδεικνύουν

περισσότερο μέσα από την πολυμέρεια των πηγών την αναγκαιότητα για τη σφαιρική προσέγγιση του θέματος. Η επιλογή της Καππαδοκίας υπαγορεύθηκε από την πολύχρονη ένασχόλησή μας με τις διάφορες εκφάνσεις της ιστορίας της περιοχής αυτής, όπου εμφανίζεται ή σημαντικότερη ποσοτικά και πολιτισμικά παρουσία του ελληνορθόδοξου στοιχείου στην κεντρική Μικρά Ασία³.

Η πληροφοριοδοτική ικανότητα των πηγών

Ι. Θα ξεκινήσουμε άνορθόδοξα: από το υλικό που συγκέντρωσαν οι συνεργάτες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών για τις 81 ελληνικές (32 ελληνόφωνες και 49 τουρκόφωνες) καππαδοκικές κοινότητες. Σε ειδικό κεφάλαιο καταγράφονται οι μαρτυρίες προσφύγων-πληροφορητών του οικισμού για την Έξοδο και την εγκατάστασή τους στον ελληνικό χώρο. Αρχίσαμε από την πηγή αυτή γιατί αποτελεί τη μοναδική συστηματική σχετική συλλογή, και ως εκ τούτου είναι έργο μνημειώδους σημασίας και μεγίστης συμβολής στη μικρασιατική έρευνα. Έχει παρουσιαστεί ο τρόπος και η λογική που διέπει τη συλλογή του υλικού αυτού και είναι σ' όλους λίγο-πολύ γνωστές οι κριτικές ή καλύτερα οι επιφυλάξεις που έμμεσα έχουν διατυπωθεί για την πληροφοριοδοτική του ικανότητα.

Σ' ό,τι αφορά στο θέμα μας, το υλικό⁴ αυτό είναι το μόνο που, όπως

3. Η παρούσα ανακοίνωση εντάσσεται στο πλαίσιο μιάς έρευνας που ξεκίνησε πριν από δύο χρόνια και βρίσκεται εν εξελίξει. Πρώτη φορά παρουσιάζεται δημόσια. Στόχος της σε πρώτο στάδιο είναι ο εντοπισμός και η καταλογογράφηση των πηγών της ιστορίας των ελληνικών καππαδοκικών πληθυσμών. Η παλαιότερη καταλογογράφηση των κοινοτικών και εκκλησιαστικών καταστάσεων του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Βλ. Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, «Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 2 (1981), σσ. 221-241, και Ευαγγελία Μπαλτά, «Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 7 (1988-89), σσ. 201-246) —τά περισσότερα έχουν καππαδοκική προέλευση — υπαγόρευσε την εκπόνηση του αναλυτικού καταλόγου των 267 καππαδοκικών κωδίκων του πρώην Ταμείου Ανταλλαξίμων Περιουσιών, που σήμερα φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αναλυτικά: Νέβσε-χιρ 30, Σινασός 26, Ίντζέσου 8, Ένεχλ 1, Τζαλέλα 8, Ταβλοσούν 6, Μουταλάσκι 3, Σκοπή 1, Ποτάμια 1, Καϊσάρεια 39, Σαρμουσακλί 3, Τσοκούρ 2, Κέρκεμε 2, Κερκύρα 9, Νίγη 17, Πόρος 7, Τένει 16, Γούρδωνος 6, Άραβανί 9, Άνακού 2, Καγιάμπαση 15, Φερτέκι 19, Ίλοσούν 4, Μαλακοπή 6, Άραβισός 2, Ζιντζίντερε 1, Προκόπι 19, Άξος 5.

4. Διάφορες μονογραφίες προέκυψαν από το υλικό αυτό, συγγραφείς των οποίων ήταν συνεργάτες του Κέντρου. Εξάλλου αυτό συμβουλευόταν, και πολλές φορές απ' αυτό άντλούν, οι σημερινοί συγγραφείς παρομοίων μονογραφιών, οι οποίες κλείνουν πάντα με το κεφάλαιο «Ανταλλαγή». Βλ. Θ. Κωστάκης, *Η Άνακού*, Αθήνα 1963. Ο Ίδιος, *Το Μισθί της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1977, 2 τόμ. Έλένη Καρατζά, *Καππαδοκία. Ο τελευταίος Έλληνισμός της περιφέρειας Άκσεράι-Γκέλβερι (Καρβάλης)*, Αθήνα 1985. Γ. Μαυροχαλυβίδης, *Η Άξος της Καπ-*

ἐπισημάνουμε και παραπάνω, διαθέτουμε σὲ συστηματική μορφή, ἱκανὸ νὰ τεκμηριώσουμε ἱστορικὰ τὰ γεγονότα καὶ τὶς συνθήκες τῆς ᾽Ανταλλαγῆς. Ὁ Β΄ τόμος τῆς ᾽Εξόδου τὸ ἀποδεικνύει. Μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν προσφύγων κάθε οἰκισμὸς παρουσιάζεται τὰ συμβάντα καὶ ἡ ἐπανάληψή τους τὰ ἐπιβεβαιώνει συνθέτοντας μὲ τεκμηριωτικὸ ὕλικὸ τὸ ἱστορικὸ πλῆγμα τῆς ᾽Ανταλλαγῆς: ἡ εἰδηση καὶ ἡ ἀποδοχή τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ προετοιμασία τῆς φυγῆς, ἡ κατάρτιση ὀνομαστικῶν καταλόγων τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ καταγραφές τῆς κινήσεως καὶ ἀκίνητης περιουσίας, ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς Τούρκους πρόσφυγες ποὺ καταφθάνουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἡ περιλλογὴ τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τῆς συλλογικῆς ζωῆς, οἱ ἔρανοι γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀπόρων, ἡ βοήθεια τῶν συλλόγων καὶ τῶν σωματείων τους στὴν Πόλη, ἡ τελευταία λειτουργία, ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν συνοίκων, ἡ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα ποὺ ἔβλεπαν γιὰ πρώτη φορὰ, ὁ σταθμὸς στὸ Οὐλούκισλα καὶ ἡ ἐπιβίβαση στὸ τρένο, οἱ ταλαιπωρίες στὴ Μερσίνα καθὼς περίμεναν τὴν ἐπιβίβαση, ἡ περιπέτεια τοῦ θαλασσινοῦ ταξιδιοῦ, τέλος ἡ μεγαλύτερη ἀκόμη περιπέτεια τῆς γνωριμίας μὲ τὶς πραγματικότητες τῆς ἐλλαδικῆς κοινωνίας⁵.

Ἵσως εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία κανεὶς μπορεῖ νὰ ἀποδεδειχθεῖ τὴ συνολικὴ ἀναπαράσταση τοῦ «πραγματικοῦ» καὶ νὰ παραγάγει τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία τῶν διαδικασιῶν τῆς ᾽Εξόδου καὶ τῆς ἐγκατάστασης τῶν προσφύγων, ἀποδεικνύοντας τὴν ἀξιοπιστία της μὲ «γραπτές» πηγές⁶. Μιὰ διασάφηση: δὲν ταυτίζουμε τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία μὲ τὴ χρονογραφικὴ διάσωση τῶν γεγονότων.

Ἡ πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ ὕλικου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν γιὰ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζουμε μπορεῖ νὰ ἀναπλάσει τὸ χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας καὶ τὴ δομὴ τῆς κοινωνικῆς σύνθεσης τοῦ οἰκισμοῦ στὴ

παδοκίας, Ἐκδοση - Ἐπιμέλεια - Ἐπίμετρο Ὁρέστης, Πρόδρομος καὶ Ἀνθούλα Γ. Μαυροχαλυβίδη, Ἀθήνα 1990, 2 τόμ. Α. Εὐπραξιάδης, *Προκόπι Καππαδοκίας, πατρίδα μου*, Θεσσαλονίκη 1974.

5. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Ἡ Ἐξοδος*, τόμος Β΄, ὅ.π., σσ. κθ'-λ'.

6. Οἱ πηγὲς αὐτές, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ ἀρχεῖο Μανδανάκη ποὺ εἶναι καταθεθειμένο στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἀφενὸς ἐλέγχουν, ἀφετέρου ἀλληλοσυμπληρῶνται ἀπὸ τὶς προφορικὲς μαρτυρίες. Ὁ Μανδανάκης ὑπῆρξε μέλος τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς στὴν περιοχή Νίγδης καὶ περιγράφει στὶς ἀναφορές του τὴ σειρὰ ἐκκενώσεως τῶν περιοχῶν Νίγδης - Καισάρειας - Ἀκσεράι μὲ ἀριθμοὺς πληθυσμῶν, τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στὴ δωρεὰν μεταφορὰ ἀπόρων, τὴν ἀναλγησία ὁρισμένων προυχόντων καὶ τὶς καταχρήσεις τους. Δίνει στοιχεῖα γιὰ ἀναζητούμενα πρόσωπα, ὁμήρους, αἰχμαλώτους, γιὰ τὴν ἐγκατάσταση Τούρκων προσφύγων σὲ ἐλληνικὰ σπίτια. Στὰ ὑπηρεσιακὰ του αὐτὰ σημειώματα ἀναφέρεται σὲ ὕγειονομικὰ θέματα, στὶς πιέσεις καὶ κακώσεις εἰς βάρος ἀνταλλαζιμῶν, στὶς ἐγκαταλελειμμένες περιουσίες, στὶς ἐπιτάξεις συγκομιδῶν, τὶς κατασχέσεις κ.ἄ. Βλ. ἐπίσης Στ. Πελαγίδης, «Μέτρα καὶ ἀντίμετρα μετὰ τὴν ἐλληνοτουρκικὴ σύμβαση τῆς ᾽Ανταλλαγῆς», *Μακεδονικά* τ. 27 (1989-1990), σσ. 133-139· ὁ συγγραφέας τοῦ ἀρθροῦ χρησιμοποιοῖ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ὕπουργοῦ Ἐξωτερικῶν.

μικρασιατική γή, νά επιδείξει τήν πολιτισμική δράση καί ταυτότητά του, σίγουρα ὅμως δέν προσφέρεται γιά ποσοτικές ἐκτιμήσεις ὁμοίου τύπου μ' αὐτές πού μᾶς συνήθισε ἡ ἱστοριογραφική παραγωγή τῆς «νέας ἱστορίας». Θά δώσουμε ἕνα παράδειγμα: ἀπό τήν πηγὴ αὐτὴ μπορεῖ νά ἀποδευμεντεῖ ἡ δημογραφικὴ μορφολογία τῆς περιοχῆς. Οἱ δημογραφικὲς ὁμως διαστάσεις τῶν χωριῶν, συνεπῶς καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ πληθυσμοῦ, θά ἐξέφραζαν περισσότερο ἰσχυρὰς μεγέθους παρὰ ἀπόλυτες καταστάσεις. Ἡ μὴ ἐπιδεκτικότητα τῆς πηγῆς αὐτῆς σὲ ποσοτικὸν τύπον ἀναλύσεις ὀφείλεται ὄχι μόνον στὸ γεγονὸς ὅτι ἦταν διαφορετικὰ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ ἱστοριογραφικὰ αἰτούμενα τῶν χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους συνελήγη τὸ ὕλικό, ἀλλὰ καὶ στὴ φύση τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία ἐξαρχῆς ὑπονομεύεται στὶς φιλύποπτες συνειδησεις τῶν ἱστορικῶν ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἀπουσίας «ἐπίσημου γραπτοῦ» τεκμηρίου. Σὲ αὐτὰ θά προσθέταμε ἐπίσης καὶ ἕναν ἄλλο λόγο: τὴν μὴ ἐξοικείωση ἀκόμη «ἡμῶν» τῶν ἱστορικῶν μὲ μεθόδους καὶ ἐρμηνευτικὰ ἐργαλεῖα τῆς προφορικῆς ἱστορίας.

Τόσο οἱ προφορικὲς αὐτὲς μαρτυρίες, ὅσο καὶ κυρίως τὰ 130 χφ. πού γράφτηκαν ἀπὸ Καππαδόκες πρόσφυγες μετὰ τὸ 1922 (αὐθόρμητα ἢ μὲ τὴν παρακίνηση τῶν συνεργατῶν τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν) ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς συγκινησιακῆς τους φόρτισης συνιστοῦν καὶ τεκμήρια τοῦ ψυχολογικοῦ κλίματος πού συντράφευσε τὴν ἐγκατάσταση τῶν Μικρασιατῶν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποτύπωση τοῦ κλίματος αὐτοῦ δέν θά μπορούσε νά ἀντληθεῖ ἀπὸ κανένα ἐπίσημο ἔγγραφο. Ἐπίσης τὰ χειρόγραφα⁷ κυρίως

7. Γενικὰ λίγα εἶναι τὰ χφ. πού θίγουν τὸ θέμα τῆς Ἀνταλλαγῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἀφιερώνονται μόνον λίγες σελίδες πού κυρίως περιγράφουν τὶς συνθήκες ἐγκατάστασης στὴν Ἑλλάδα. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ χφ. ἀρ. 83 α/α 404 τοῦ Μ. Ἰακωβίδου ἢ Καρατζάλογλου «Αὐτοβιογραφία, πῶς ἔζησα τὸ δράμα μας» καὶ τοῦ Π. Πασαλίδου (ἀρ. 58 α/α 246), ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὸ Ἔνεχιλ μὲ καράβι μέσω Ἰσθμοῦ, Πάτρας, Πρέβεζας, ἔφτασε στὸ Καλπάκι Ἡπείρου γιὰ νά ἐπιστρέψει ὕστερα ἀπὸ χρόνια στὸν Πειραιᾶ καὶ νά ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀνάβυσσο. Ἐξαίρεση στὸν κανόνα ἀποτελοῦν τὰ δύο χφ. τοῦ Σ. Ρίζου, ὁ ὁποῖος ὡς δημογέροντας —συνεπῶς μὲ ἐνεργὴ συμμετοχὴ στὰ γεγονότα— καὶ μάλιστα στὴ Σινασό, μιά κοινότητα μὲ ἕνα οἰκονομικὸ καὶ θεσμικὸ status πού τῆς ἐπέτρεψε νά ὁργανώσει μὲ τὸν καλύτερο δυνατό τρόπο τόσο τὴν Ἔξοδο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὅσο καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἑλλάδα, σκιαγραφεῖ τὰ γεγονότα α) «Ἡ ἀνταλλαγὴ» (ἀρ. 94 α/α 427) ὅπου καταγράφει πῶς δέχθηκαν οἱ κάτοικοι τῆς Σινασοῦ τὴν Ἀνταλλαγὴν, τὶς ἀντιδράσεις τῶν Τούρκων συνοίκων, τὶς διαφωνίες πού προέκυψαν ἀνάμεσα στὴν Δημογεροντίαν καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ θέματα πού ἀφοροῦσαν στὴ μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τέλος τὴν ἐκλογὴ τῆς «Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἀνταλλαγῆς». Ἀναφέρεται στὴ φωτογράφιση τῆς Σινασοῦ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1924. Ἀναλυτικὰ περιγράφει τὶς διαδικασίες γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ καταλληλοτέρου τόπου στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς «Νέας Σινασοῦ»: ἡ πρόταση τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς στὴν Πάργα, ὅπου θά συγκεντρώνονταν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν γειτονικῶν χωριῶν (Μαλακοπή, Σύλατα, Ἀνακού, Ἀζός, Ποτάμια) ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς Σινασίτες μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἀρβανιτὰ, δέν ὑπάρχουν δρόμοι, ὁ τόπος μαστίζεται ἀπὸ τὴν ἐλονοσία κλπ., καὶ προτείνονται ἄλλες περιοχὲς στὴν Κρήτη, Μακεδονία κ.ἄ. Τέλος καταγράφει τὴν πορεία καὶ τοὺς σταθμούς μέχρι

ἀποτελούν και τὰ πρῶτα γραπτὰ δείγματα τῆς μυθοποιητικῆς καὶ ἰδεολογικῆς λειτουργίας ποῦ ἄσκησε ἡ ᾿Ανταλλαγή στὶς νεοελληνικὲς συνειδήσεις. Ἡ δομὴ τῶν νοοτροπιῶν φυσικὸ εἶναι νὰ ἀντανακλάται στὴ δομὴ τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία, μολονότι ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἀπαντήσεις ἐνὸς ἐρωτηματολογίου, δὲ σημαίνει ὅτι τὶς παρέχει πανέτοιμες. Χρειάζεται μιὰ ἀποκρυπτογράφησὶς τῆς γιὰ νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ὄργανο ἐρευνας. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ὑπάρχουσα μυθοποίηση δίνει καὶ τὸ κλειδί τῆς ἀπομυθοποίησής τῆς. Ἡ καταγραμμένη αὐτὴ προφορικὴ ἱστορία μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀφενὸς πεδίο ἐρευνας γιὰ νὰ μελετηθεῖ ἡ μυθοπλασία, ἡ χρῆση συμβόλων καὶ ἰδεολογημάτων, ἡ μεταβολὴ τῆς μνήμης κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς παρούσας τραυματικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀφετέρου τὸ ὄργανο γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι ποῦ ἐπέβαλαν τὴν υἱοθέτηση ἢ τὴν ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν στερεοτύπων καὶ τῶν σχηματοποιήσεων καὶ ὄχι τὴν κριτικὴ τους ἀντιμετώπιση. Ἔτσι μόνον νομίζουμε ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ μυθοποίηση τῆς προηγούμενης ἱστορικῆς πορείας τοῦ καππαδοκικοῦ, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου, καὶ ἡ ἰδεολογικὴ φόρτιση ποῦ ἄσκησε ἡ ᾿Ανταλλαγή στὴ συλλογικὴ συνείδηση καὶ τῶν ἴδιων τῶν φορέων τῆς καὶ τῶν Ἑλλαδιτῶν. Οἱ μῦθοι καὶ τὰ σύμβολα πρέπει νὰ νοσηματοδοτηθοῦν καὶ νὰ μεταμορφωθοῦν σὲ ἱστορικὰ συμβάντα γιὰ νὰ συνθέσουν μιὰ ἱστορικὴ ἐρμηνεία.

II. Μιὰ δευτέρη κατηγορία πηγῶν «παραδοσιακοῦ» χαρακτῆρα καὶ οἰκεία ὡς πρὸς τοὺς τρόπους προσπέλασής τῆς, ἀνεκμετάλλευτη ὥστόσο*,

τὴ Μερσίνα: Σινασὸς - Μαλακοπή (διανυκτέρευση), Νίγη (διανυκτέρευση), Οὐλούκισλα (διανυκτέρευση) ὅπου οἱ Σινασίτες χωρίζονται σὲ δύο ὁμάδες καὶ οἱ πλοῦσοι κατευθύνονται στὸ Ἰκόνιο καὶ μὲ τρένο μεταφέρονται μέσῳ τῆς Πόλης στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ φτωχοὶ συνεχίζουν τὴν πορεία γιὰ τὴ Μερσίνα καὶ ἐπιβιβάζονται σὲ πλοῖα. β) Στὸ χφ. ἀρ. 89 α/α 421 ὁ Σ. Ρίζος δίνει τὸν πίνακα τῶν κατοίκων τῆς Σινασοῦ (σύνολο κατοίκων 878, σύνολο οἰκογενειῶν 243) καὶ τὸν τόπο ἐγκατάστασής τους στὴν Ἑλλάδα. Διαπιστώνεται ὅτι κανένας Σινασίτης δὲν πῆγε στὴν Πάργο. Ἡ «Νέα Σινασὸς» ἰδρύθηκε στὸ τσιφλίκι Βιστρίτσα στὴ Βόρειο Εὐβοία, οἱ περισσότεροι δὲμος Σινασίτες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά.

8. «Ἀπὸ τοὺς πεντακοσίους περίπου κώδικες ποῦ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή τὸ μεγαλύτερο μέρος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' αὐτοὺς σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι διατυπωμένοι στὰ караμανλίδικα, δηλαδὴ στὴν τουρκικὴ γλῶσσα μὲ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες, ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι δίγλωσσοι. Ἔτσι ἐνῶ γιὰ ὁρισμένες περιοχὲς δὲν ἔχουμε πληροφορίες, γιὰ ἄλλες δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὶς χρησιμοποιήσουμε, σ' αὐτὴ τοὐλάχιστον τὴ φάση τῆς ἐρευνας. Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ἀντλούμε τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῶν γνώσεών μας ἀπὸ τοὺς ἐλληνόφωνους κώδικες καὶ ἄλλες φιλολογικὲς καὶ λαογραφικὲς πηγές, ὅπως εἶναι διάφορες μονογραφίες τοπικοῦ κυρίως ἐνδιαφέροντος, ποῦ καλύπτουν ἐθνολογικὰ, πληθυσμιακὰ, γλωσσικὰ καὶ ἄλλα πολιτιστικὰ θέματα. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ὅτι ἐνῶ ἡ ἐρευνα ἔχει ἐκταθεῖ ἱκανοποιητικὰ σὲ πλάτος, ὑστερεῖ αἰσθητὰ σὲ βάθος. Γι' αὐτὴν τὴν σὲ βάθος ἐρευνα εἶναι ἀπαραίτητες οἱ πρωτογενεῖς διαγωνιστικὲς πηγές, ὅπως εἶναι κυρίως μητροπολιτικοὶ ἢ κοινοτικοὶ ἢ συντεχνιακοὶ κώδικες, ποῦ ἀποθησαυρίζουν καὶ διασώζουν τὶς ἐκδηλώσεις-πράξεις τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, οἱ ὁποιοὶ δὲμος στὸ σύνολό τους εἶναι ἀνεκμετάλλευτοι», βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Οἱ κοινοτικὲς ρίζες τοῦ Μικρασιατι-

συνιστᾷ τὸ corpus τῶν κωδίκων τοῦ πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων καὶ τό, πρόσφατα κατατεθειμένο ἐπίσης στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας⁹.

Θὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς κώδικες ποὺ παρέδωσαν στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων μαζί με τιμαλφὴ ἐκκλησιαστικῆς κυρίως περιουσίας οἱ δημογεροντίες τῶν ανταλλαξίμων κοινοτήτων τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης¹⁰. Μὲ τὴ διάλυση τῆς εἰδικῆς αὐτῆς ὕπηρεσίας τὸ 1943 τὰ κατάστιχα τῶν κοινοτήτων τῆς κατατέθηκαν στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους¹¹, τὰ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη¹² καὶ τὰ ἔντυπα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ κάνουμε ἐδῶ τὴν τυπολογία τῶν πηγῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεματικὴ δὲ διαφέρει ἀπ' αὐτὴν τῶν ἀντίστοιχων ἑλλαδικῶν κοινοτικῶν καταστίχων. Γιὰ τὸ θέμα τῆς Ἀνταλλαγῆς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ πηγὴ αὐτὴ ἐξασφαλίζει —ἐπιπλέον σὲ μιὰ διαχρονία, τουλάχιστον γιὰ τὸ 19ο αἰῶνα— τὸ μέγιστο τῶν μαρτυριῶν γιὰ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις σχετικὰ μετὰ τὸ πληθυσμιακὸ μέγεθος καὶ οἰκονομικὸ ἀνάστημα τῶν κοινοτήτων καὶ ἐπιτρέπει τὴν ἐπαλήθευση τῶν βασικῶν ὑποθέσεων ἔρευνας. Ἐδῶ θὰ κάνουμε ἓνα σχόλιο: τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα, παρὰ τὴν ἀναγκαιότητά τους, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀναζητοῦνται γιὰ νὰ ὁδηγήσουν κάπου. Καὶ πράγματι ὁδηγοῦν ὄχι μόνο στὴ δημογραφικὴ ἢ κοινωνικοοικονομικὴ ταυτότητα τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ στὶς σχέσεις προσφυγι-κοῦ καὶ ἑλλαδικοῦ στοιχείου, στὴν ἔρμηνεία συλλογικῶν συμπεριφορῶν, στὸν τρόπο ἔνταξης καὶ ἀποκατάστασης τῶν Ἀνταλλαξίμων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κτλ., δηλαδὴ στὴ συνολικὴ ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Γιὰ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, ἐνδιαφέρει ὄχι μόνο

κοὺ Ἑλληνισμοῦ», *Ἐπιστημονικὸ Διήμερο Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιερωμένο στὴν μνήμη τοῦ καθηγητῆ Μιχαῆλ Ἀναστασιάδη*, (Ἀθήνα 9-10 Νοεμβρίου 1984), Ἀθήνα 1986, σσ. 68 καὶ 102.

9. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἐπισυνάπτεται πῖνακας μετὰ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

10. Γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων βλ. Α. Τσουλούφης, *Ἡ Ἀνταλλαγὴ Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐκτίμηση τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεῖσων περιουσιῶν*, Πρόλογος Γ. Τενεκίδη, Ἀθήνα 1989, σσ. 76-79. Γιὰ τὴν πρώτη παρουσίαση τῆς ἀνταλλαξίμης κινητῆς περιουσίας (ἀπογραφὴ τῶν χειρογράφων, ἐντύπων κλπ. ποὺ κατατέθηκαν στὸ Τ.Α.) βλ. Γ. Ἀρβανιτάκης, *Les reliques d'un monde disparu, Fonds des communautés échangeables*, Ἀθήνα 1930. Γιὰ τὰ τιμαλφὴ βλ. τὴν ἐκδόση *Ἱερὰ κειμήλια Ναῶν καὶ Μονῶν τῶν Ἀνταλλαξίμων Κοινοτικῶν καὶ Κοινοφελῶν Περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1930.

11. Καταλογογραφηθήκαν ἀπὸ τὸν Κ. Ἀθ. Διαμάντη, *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. 11, Ἀθήνα 1972, σσ. 407-474. Πρόσφατα τοὺς ἐπεξεργάστηκε ἡ Αἰκατερίνη Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, *Κώδικες Ἀδριανούπολης (1889-1911). Περιγραφή καὶ ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων*, Ἀθήνα 1991.

12. Τὰ χειρόγραφα 10ου-16ου αἰῶνα τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων συμπεριελήφθησαν στὸν κατάλογο ποὺ ἐξεπόνησαν ἡ Εὐρυδίκη Λάππα-Ζίζηκα καὶ ἡ Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, *Κατάλογος Ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991.

τό ύψος, αλλά και ποιά είναι ή κατανομή τους κατά κατηγορίες πληθυσμού, επαγγέλματα, τάξεις και οίκισμούς, όπως και ποιές είναι οι πηγές των εισοδημάτων και ή σχέση τους με τη μεταναστευτική κίνηση του καππαδοκικού πληθυσμού προς την Κωνσταντινούπολη και τὰ ἄλλα κέντρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ σύνθεση τῶν ἀγροτικών, κατά γενικό κανόνα, περιουσιῶν τῶν ἀνταλλάξιμων εἶναι ἐφικτή χάρις στή διάσωση τῶν ἀπογραφῶν ποῦ διενήργησαν οἱ δημογεροντίες τῶν χωριῶν μέ μέλη τῶν ὑποεπιτροπῶν τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑξοδο¹³.

Συντάχθηκαν κατάλογοι ὅπου καταχωρίζονται οἱ οἰκογένειες μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τους, τὶς ἡλικίες, τὸ ἐπάγγελμα. Ὅταν πρόκειται γιὰ ἐπὶ λίγες ἐγγράφεται καὶ ὁ τόπος καταγωγῆς. Δίπλα, σὲ στήλες, δηλώνεται τὸ εἶδος ἀκινήτου (σπίτι, χωράφι, ἀμπέλι, βοσκότοπος, κατάσταση, μύλος κλπ.). Στὴ συνέχεια δίνεται ἡ τοποθεσία, ἡ προέλευση, τὰ ὄρια, ἡ ἡμερομηνία, ὁ ἀριθμὸς τοῦ τίτλου καὶ τὸ ὄνομα στοῦ ὁποῖο ἐκδόθηκε· ἂν πρόκειται γιὰ χωράφι, ἡ ἔκταση σὲ στρέμματα, τὸ εἶδος τῆς καλλιέργειας καὶ ἡ ἀξία τῆς σὲ τουρκικὲς λίρες. Καταγράφονται τὰ ἐγκαταλελειμένα κτήνη, ἐμπορεύματα, ἐπιπλα μέ τὴν ἀξία τους, πάντα σὲ τουρκικὲς λίρες, ἀπαιτήσεις ἀπὸ κατασχέσεις καὶ τὸ ἐτήσιο εἰσόδημα τῆς οἰκογένειας κατά τὴν περίοδο 1909-1914. Στούς ἀνταλλάξιμους δινόταν μιὰ δήλωση ἐκκαθαρίσεως¹⁴.

13. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες καὶ τὸ ἔργο τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς στὴν Ἀνταλλαγή τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν βλ. Στ. Λαδᾶς, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Ὑόρκη 1932, σσ. 353-398. Εἰδικὰ γιὰ τὸ *processus* καὶ τὶς ρυθμίσεις σχετικὰ μέ τὶς ἐγκαταλελειμένες περιουσίες βλ. δ.π., σσ. 420-466. Γιὰ θέματα ἐκτιμῆσεως τῶν περιουσιῶν τῶν ἀνταλλάξιμων βλ. Α. Πάλλης, «Ἀναδρομὴ στοῦ Προσφυγικοῦ Ζήτημα», *Μικρασιατικά Χρονικά* 11 (1963), 22-36. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Α. Πάλλη, ποῦ εἶναι κατατεθειμένο στοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, ὑπάρχουν ὑπηρεσιακὰ σημεῖωματα καὶ μελέτες τοῦ ἰδίου ἢ συνεργατῶν του μέ προτάσεις καὶ νομικὲς ἐρμηνεῖες ἐπὶ τοῦ ἐφαρμοστέου συστήματος διὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀνταλλακτικῶν περιουσιῶν. Τέλος ἡ ἀγόρευση τοῦ Ε. Βενιζέλου στὴ Βουλὴ (17.6.1930) κατὰ τὴν κατάθεση τοῦ σχεδίου νόμου περὶ κυρώσεως τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς Συμφωνίας ἔχει ἀναφορὲς στοῦ θέμα αὐτοῦ. Βλ. Ἡ Ἑλληνοτουρκικὴ Συμφωνία καὶ οἱ προσφυγικαὶ ἀποζημιώσεις, *Δύο ἱστορικὰ ἀγορεύσεις τοῦ Πρωθυπουργοῦ κ. Βενιζέλου*, Ἀθήνα 1930, σ. 34 κ.ε.

14. Στὸ ἀρθρο 8 τῆς Συνθήκης τῆς Λοζάνης ὁρίζεται ἡ καταγραφή τῶν ἐγκαταλελειμμένων περιουσιῶν ὡς ἐξῆς «Les émigrants qui ne pourraient pas emporter tout ou une partie de leurs biens meubles pourront les laisser sur place. Dans ce cas, les autorités locales seront tenues d'établir contradictoirement avec l'émigrant l'inventaire et la valeur des biens meubles laissés par lui. Les procès-verbaux contenant l'inventaire et la valeur des biens meubles laissés par l'émigrant seront dressés en quatre exemplaires, dont l'un sera conservé par les autorités locales, le second sera remis à la Commission mixte prévue à l'Article 11 pour servir de base à la liquidation prévue à l'Article 9, le troisième exemplaire sera remis au Gouvernement du pays d'immigration et la quatrième à l'émigrant. Βλ. Στ. Λαδᾶς, δ.π., Appendice V: «Convention concernant l'échange des populations grecques et turques, et protocole, signés à Lausanne, le 30 janvier 1923», σ. 789. Βλ. ἐπίσης δ.π., σ. 444. Τέτοιες δηλώσεις ὑπάρχουν κατατεθειμένες ἀπὸ πρόσφυγες στοῦ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἀπὸ τὰ χωριά Φερτέκι, Νέβεσεχρ, Ἀραβισό, Δῆλα, Ἀκσεραί, Γκέλβερι κ.ἄ.

Μικρός είναι ο αριθμός των κωδίκων που συνιστούν ειδικά βιβλία της Μικτής 'Επιτροπής και τα όποια θά έδιναν τους «αδιάψευστα» αντικειμενικούς αριθμούς για τόν πληθυσμό και την περιουσία του έκδιωγμένου ελληνικού στοιχείου¹⁵. Σέ ό,τι αφορά στόν πληθυσμό ή μή ύπαρξη ή πιθανώς ή καταστροφή των καταλόγων της Μικτής 'Επιτροπής θεραπεύεται, είτε έπειδή στό ίδιο τό κατάστιχο είτε σέ άλλα υπάρχουν άπογραφές προηγούμενων χρόνων, που έγιναν μέ προτροπή των έκκλησιαστικών άρχων ή από την όθωμανική διοίκηση¹⁶. Για όρισμένες κοινότητες τά βιβλία βαπτίσεων και θανάτων σέ συσχετισμό μέ έπίσημες όθωμανικές και ξένες άπογραφικές προσπάθειες άποκαθιστούν τά τυχόν κενά και άνασυγκροτούν μέ τη χρήση άναλογικών μεθόδων ένδεικτικά μεγέθη για την κίνηση του πληθυσμού.

Ή μαρτυρία όμως του 'Αρχείου της 'Εκτιμητικής 'Επιτροπής του ύπουργείου Γεωργίας τόσο για τόν πληθυσμό όσο κυρίως για την έρευνα της οικονομικής κατάστασης του καππαδοκικού στοιχείου είναι πολύτιμη. Στά 45 βιβλία πρακτικών που έπισημάναμε καταχωρίζονται, στό διάστημα Αύγουστου 1925 - 'Ιουλίου 1926, από μέλη του ύπουργείου σέ συνεργασία μέ τους άρχοντες των καππαδοκικών κοινοτήτων οι δηλώσεις των ανταλλάξιμων για τις εγκαταλελειμένες περιουσίες και δίπλα τό ποσό που τους επιδικάζεται. Ή πρακτική αυτή έχει επιφέρει ένα εύεργετικό για τους μεταγενέστερους έρευνήτες αποτέλεσμα, διότι συμπληρώνει τη μαρτυρία των κωδίκων. Οι δύο αυτές άρχειακές μονάδες, άν δέν συνθέτουν όρισμένες φορές τη συνολική εικόνα του κάθε χωριού, συγκλίνουν σ' ένα γενικό θετικό άπολογισμό της δημογραφικής και οικονομικής κατάστασης της έλληνορθόδοξης Καππαδοκίας. Είναι τό άποδεικτικό ύλικό για τη διευκρίνιση της προσφυγικής κατάθεσης «στην Πατρίδα είχαμε...».

Άρκετοι φαίνεται νά είναι οι κώδικες στα τελευταία φύλλα των οποίων καταχωρίζονται ή κινητή κοινοτική ή έκκλησιαστική περιουσία και οι άποδείξεις κατάθεσής τους στις ύποεπιτροπές της Μικτής 'Επιτροπής¹⁷, όπως και άπογραφές κοινοτικών και έκκλησιαστικών κτημάτων στό χωριό ή την Κωνσταντινούπολη. Επίσης πολλοί είναι οι κώδικες που κλείνουν τις σελί-

15. Στους κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών υπάρχουν άπογραφές πληθυσμού και περιουσιών για τά χωριά Νέβσεχιρ, Γκέλβερι, 'Ανακού, 'Αραβισό, Καισάρεια (βλ. παραπάνω σημ. 3). 'Από τη μέχρι τότε έρευνά μας στους κώδικες των Γενικών 'Αρχείων του Κράτους έπισημάναμε κώδικες της Μικτής 'Επιτροπής για τά έξης χωριά: Σινασό (139, I, 32), Νέβσεχιρ (114, VI, 16, ύποφάκελος Γ, Δ), Προκόπι (175, XIII, 41 και 175, XV, 41β, όπου υπάρχουν άπογραφές του 1919).

16. Για παράδειγμα τό μεριδολόγιο Σκοπής, βλ. Εύαγγελία Μπαλτά, ό.π., σ. 238.

17. Κώδικες Στεφάνων, Συλάτων, βλ., *στό ίδιο*, αντίστοιχα, σ. 239 και 233. 'Ο κατάλογος της κινητής περιουσίας της Σινασού είναι κατατεθειμένος στό άρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

δες τους με χρονικά και ντοκουμέντα των διαδικασιών εγκατάστασης της κοινότητας στην Έλλάδα¹⁸.

Θά πρέπει επίσης να τονιστεί η πληροφοριοδοτική ικανότητα της πηγής αυτής και σε ποιοτικού τύπου δεδομένα, εφόσον επιτρέπει να διαφανούν οι θεσμολογικές και ρυθμιστικές λειτουργίες της κοινότητας¹⁹. Οι ρίζες του κοινοτικού πλαισίου της Καππαδοκίας πρέπει να αναζητηθούν στις τρεις μορφές συσσωματώσεων που συνθέτουν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα: τη θρησκευτική, πολιτική και οικονομική. Το πνεύμα συνύπαρξης και διαλλαγής, που ήταν απαραίτητο για τη συλλογική επιβίωση του χριστιανικού στοιχείου που συνοικούσε με μουσουλμάνους και Άρμενίους, επέβαλλε τη συνεργασία στις τρεις μορφές συσσωματώσεων. «Η έρευνα και η αξιολόγηση του άνεκμετάλλετου άρχαιακού ύλικου», παρατηρεί ο Ν. Πανταζόπουλος, «θα αποδείξει αν η συνύπαρξη αυτή είναι, όπως ο ίδιος πιστεύει, «ένδογενες φαινόμενο που χαρακτηρίζει τον κοινοτικό βίο της Καππαδοκίας ή μόρφωμα που προήλθε και από εξωγενείς παράγοντες»²⁰. Η θρησκεία, η Όρθόδοξη Έκκλησία, η οποία προεξάρχει ως συνεκτικός παράγων στην περιοχή, φαίνεται να άσκει κηδεμονία στις τρεις μορφές συσσωμάτωσης. Ένδεικτικά θα αναφέρουμε όχι μόνο τη συχνή παρέμβαση της εκκλησίας στη σύνταξη των κανονισμών της κοινότητας σε ό,τι αφορά, για παράδειγμα, σε θέματα γάμων ή ρύθμιση του τελετουργικού των εορτών, αλλά κυρίως την πρόνοιά της, σε καθημερινή βάση, να διαφυλαχθούν τα όρθόδοξα χριστιανικά ήθη από τις επιβλαβείς επιρροές της συνοίκησης με άλλόθρησκους και τον έλεγχο της ήθικης και οικονομικής συμπεριφοράς των συχωριανών μεταναστών στα μεγάλα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας.

Η μελέτη της ιδιότυπης αυτής κοινοτικής οργάνωσης στην Καππαδοκία, που οι εκδηλώσεις της αποτυπώνονται στους μητροπολιτικούς και σχολικούς κώδικες, στα καταστατικά κοινοτήτων και συντεχνιών, στα πρακτικά συνελεύσεων δημογεροντιών και εκπαιδευτικών έπιτροπών, μικτών δικαστηρίων κ.λπ., θα οδηγήσει σε στέρα συμπεράσματα σχετικά με μιá άλλη υπόθεση εργασίας που διατυπώνει ο Ν. Πανταζόπουλος: την άνυπαρξία κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων στο έσωτερικό της καππαδοκικής κοινότητας όμοιων με αυτές των δυτικών παραλίων της Μικράς Άσίας, και την αναζήτηση της έρμηνείας του φαινομένου²¹.

18. Κώδικας των Σουλτών, βλ. στο ίδιο, σ. 233.

19. «Από το πλούσιο αυτό άρχαιακό ύλικό έλάχιστα ώφελήματα μπόρεσε να άντλήσει ή έρευνα, ώστε να είμαστε σε θέση να σχηματίσουμε μιá υπεύθυνη σφαιρική εικόνα για τη θεσμική όμοή της περιοχής αυτής». Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, *ό.π.*, σσ. 101-103. Μιά πρώτη έρευνα που βασίστηκε και στο ύλικό αυτό είναι της Κυριακής Μαμώνη, «Σωματειακή όργάνωση του Έλληνισμού στη Μικρά Άσία. Γ'. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 6 (1986-1987), σσ. 155-225.

20. Ν. Πανταζόπουλος, *ό.π.*, σσ. 102-103.

21. Στο ίδιο.

Τῇ δομῇ καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ τοὺς μετέφεραν οἱ Ἀνταλλάξιμοι καὶ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μεταφυτεύοντάς τον στὶς νέες ἐστίες ποὺ δημιούργησαν. «Ἡ σπουδὴ νὰ κτιστοῦν ἀμέσως ἐκκλησίες», παρατηρεῖ ἡ Μαργαρίτα Δρίτσα, «εἶναι ἐνδειξη θρησκευτικότητας ἀναμφιβόλως, ἀλλὰ καὶ ἐπιβίωση κάποιων παλαιότερων σχέσεων, ὅταν ὁ ρόλος τῆς ἐκκλησίας δὲν ἦταν μόνο συμβολικός. Ἡ ἐκκλησία, ἰδιαίτερα ὁ αὐλόγυρος, γινόταν ὁ τόπος συγκέντρωσης γιὰ συζήτηση τῶν θεμάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ νέα κοινότητα, τὴν Κυριακὴ, μετὰ τὴ λειτουργία, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας. Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ πρόεδροι ἦσαν πολὺ συχνὰ οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ποὺ πρωτοστάτησαν στὴν ὀργάνωση τῆς Ἐξόδου, στὴν ἐγκατάσταση καὶ ἀποκατάσταση τῶν συμπολιτῶν τους στὴν Ἑλλάδα. Ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, ἱερωμένοι, δάσκαλοι, πλούσιοι καὶ δραστήριοι ἔμποροι ἦταν ἡ ἡγεσία στὸ παλιὸ σύστημα τῆς κοινότητας. Τώρα ἐκλέγονται, διατηρώντας τὴν ἀνάμνηση τοῦ παλιοῦ συμβουλίου τῶν «δημογερόντων»²².

Ὁ Α. Μπακάμπασης ὑποστηρίζει πολιτικὰ τὴν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ χρησιμοποίησε ὡς ἐπιχείρημα τὴ δομὴ καὶ ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ ποὺ ἐπέζησε καὶ δημιούργησε κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερα σκληρὲς συνθήκες στὴ Μικρασία. «Οἱ ἡθικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ δεσμοὶ εἶναι τόσον ἰσχυροί, τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐμφυτον, ὥστε ἐὰν τὰ μέλη τῆς Κοινότητος ἐπανεύρωσιν ἄλληλα καὶ ἔχωσι τὸ εὐτύχημα νὰ ἐπιτύχωσι φυσικὰς συνθήκας ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς ἀπολεσθείσης Πατρίδος των, καὶ ἡ εἰς χρήμα ὑποβοήθεια τοῦ Κράτους θὰ εἶναι μικρά καὶ ἡ παραγωγικότης ἀπροσδόκητος [...] Οὐδεμία ἐγκατάστασις ἀξία λόγου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθεῖ ἐὰν δὲν ἀνασυσταθοῦν αἱ κοινότητες.»²³

Κλείνοντας θὰ δηλώσουμε καὶ πάλι ὅτι πρόθεση τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἦταν νὰ διατυπώσῃ ὀρισμένες ὑποθέσεις ἔρευνας ἔτσι ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ ὑπάρχον ἀρχεῖο ὕλικό καὶ νὰ παρουσιάσῃ, σύντομα καὶ ἀσφαλῶς ὄχι ἐξαντλητικά, τὴν πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τῶν πηγῶν, δηλαδὴ μιὰ θεματολογία. Ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν διάφορων τύπων μαρτυριῶν καὶ ἡ δοκιμὴ τῶν ὑποθέσεων ἔρευνας πάνω στὰ δεδομένα εἶναι οἱ γόνιμοι δρόμοι γιὰ τὴ διατύπωση ἐνὸς συνολικοῦ ἐρμηνευτικοῦ

22. Μαργαρίτα Δρίτσα, *ὁ.π.*, σ. 423.

23. Α. Μπακάμπασης, *Τὸ προσφυγικὸν Ζήτημα*, Ἀθήνα 1923, σ. 28. Τὴν ἴδια ἄποψη εἶχε ἐκφράσει καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας θεωρώντας τὴν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων βασικὸ ὁρο γιὰ τὴν ἐπιτυχία μονίμου ἐγκαταστάσεως. Ἐπίσης διαβάζουμε στὰ πορίσματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐπὶ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος: «Κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν πρέπει νὰ γίνῃ προσπάθεια, ὥστε νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὸν αὐτὸν συνοικισμόν οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς Κοινότητος προερχόμενοι πρόσφυγες, ὅπως συνεχισθῇ ὁ παλαιὸς των κοινοτικὸς βίος» βλ. *ὁ.π.*, σ. 32.

σχήματος για την 'Ανταλλαγή, τὸ ὁποῖο ἐπιπλέον ἀποδεσμεύει τὴν ἱστοριογραφικὴν προσέγγιση ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ὑποπτης ἰδεολογικᾶς τάσης γιὰ τὴν εὕρεση τῆς «ἱστορικῆς ἀλήθειας».

Ἐκτιμητικὲς Ἐπιτροπὲς Ὑπουργείου Γεωργίας
(οἱ Ἐπιτροπὲς συνεδριάζουν μεταξὺ Αὐγούστου 1925 καὶ Ἰουλίου 1926)

<i>Κοινότητα</i>	<i>Ἔδρα</i>	<i>πρόεδρος</i>	<i>ἀρ. δηλώσεων</i>	<i>ἐπιδικασθὲν ποσὸ</i>
'Ακ-Σεχίρ καὶ Πέρματα	'Αθήνα	'Ιορδάνης Djaζόπουλος	534	306.606 λ.τ.
'Ανακοῦ ('Ἐνεγη)	Πειραιᾶς	Παῦλος 'Εθνόπουλος	261	117.661 λ.τ.
'Ανδρονίκι	'Αθήνα	Σ. Κρασιάδης	206	54.539 λ.τ.
'Αραβάν	'Αθήνα	N. Μαλτεζόπουλος	220	141.345 λ.τ.
'Αραβισσός	'Αθήνα	Λάζαρος Σολομωνίδης	526	325.058 λ.τ.
Δήλα	'Αθήνα	—	93	111.454 λ.τ.
'Ἐνεχίλ	—	—	387	232.770 λ.τ.
'Ερεγλί καὶ Πεϊκιοῖ	Πειραιᾶς	Γ. Ἀμαλίδης	120	101.684 λ.τ.
Ζιντζίδερε	Θεσσαλονίκη	M. Ἐμριπαλόγλου	224	92.496 λ.τ.
'Ανδρονίκι, Στέφανα				
Ζιντζίδερε καὶ Στέφανα	'Αθήνα	'Ιω. Χαριτωνίδης	286	120.533 λ.τ.
'Ικόνιο	'Αθήνα	'Ι. Φ. Τοιβόγλου	956	934.815 λ.τ.
'Ιλγκήν	'Αθήνα	B. Μамελετζής	196	185.739 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Πειραιᾶς	Κοσμάς Τσουρούκογλου	312	135.473 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Θεσσαλονίκη	'Ιω. Γεωργιάδης	247	101.422 λ.τ.
Καγιά-Μπασή	'Αθήνα	'Αλ. Γιαγτζόγλου	—	351.563 λ.τ.
Καيسάρεια	'Αθήνα	'Ιω. Τασδζόγλου	257	93.779 λ.τ.
Καيسάρεια	Θεσσαλονίκη	Γ. Πακερίδης	241	84.479 λ.τ.
Καραμάν	'Αθήνα	Συμ. Παντελίδης	110	41.666 λ.τ.
Καρβάλη	Πειραιᾶς	B. Λουκίδης	519	372.178 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή)				
Καρβάλη	Πειραιᾶς	I. Παπαϊωακειμίδης	417	232.719 λ.τ.
(Β' ἐπιτροπή)				
Κότς-Χισάρ	Πειραιᾶς	M. Κιουλπαλόγλους	71	202.146 λ.τ.
Μισθί	'Αθήνα	'Αν. Λαζαρίδης	313	112.891 λ.τ.
Μισθί	Θεσσαλονίκη	Μιχ. Παπαθεοδώρου	619	458.740 λ.τ.
Μποζκίρ	Πειραιᾶς	Π. Χρυσafiίδης	33	67.893 λ.τ.
Ναζός (Χασά-κιοῖ)	'Αρδέα	'Αν.	470	174.521 λ.τ.
	('Ἐδέσσης)	Μαυροχαλυβίδης		
Νεάπολις	'Αθήνα	I. Ἀρτεμιάδης	694	389.096 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή)				
Νεάπολις	'Αθήνα	K. Τοσούνογλου	315	153.807 λ.τ.

Κοινότητα	Έδρα	πρόεδρος	άρ. δηλώσεων	ἐπιδικασθέν ποσό
(Β' ἐπιτροπή)				
Νεάπολις καὶ Κήρ-Σεχρή	Θεσσαλονίκη	Β. Μελακόπουλος	541	257.774 λ.τ.
Νίγδη	Θεσσαλονίκη	—	120	146.544 λ.τ.
[λείπει τὸ 3ο βιβλίο]				
Οὐλοῦ-Ἀγάτς καὶ Κίτς-Ἀγάτς	Καβάλα	Ἀν. Σιλλίδης	338	378.922 λ.τ.
Ποῖμουλ Τσατμά	Ἀγ. Γεώργιος (Ζηκοχώρι Εὐβοίας)	Σάββας Παζαπαλίδης	89	87.294 λ.τ.
Πόρος	Πειραιᾶς	Α. Ι. Καμαλακίδης	148	109.031 λ.τ.
Πόρος	Θεσσαλονίκη	Θ. Ἀξιόπουλος	388	210.866 λ.τ.
Ποτάμια	Νέχαλι	Ζ. Γεωργιάδης	166	21.206 λ.τ.
Προκόπι	Χαλκίδα	Β. Μαρκόπουλος	621	361.924 λ.τ.
Σεμένδριε (Σεμένδρε)	Καρκάρια	Βενιαμίν	285	312.653 λ.τ.
	Χαλκιδικῆς	Ἀδουαρδόπουλος		
Σιβρί-Χισάρ,	Ἀθήνα	Γ. Τοπαλίδης	354	166.549 λ.τ.
Τζελετέκ, Χαλβαδερέ				
Σινασός	Πειραιᾶς	Εὐαγ. Τορόσης	564	456.733 λ.τ.
Σύλλατα	Καρβιᾶ	Λ. Ἀλβανόπουλος	265	302.530 λ.τ.
	Χαλκιδικῆς			
Τσουκούρ	—	Χαρ. Παπαλαζάρου	224	121.409 λ.τ.
Τροχός Ἰκονίου	Καβάλα	Ραφαήλ	105	100.228 λ.τ.
		Χατζηραφαηλίδης		
Τύανα, Μάδαλα, Σαζάλτσα, Δένεϊ	Ἀθήνα	Γ. Δολασίκ	287	229.991 λ.τ.
Τύανα, Μάδαλα	Δράμα	Ν. Ἀνδρέογλου	333	—
Φερτέκιοϊ	Θεσσαλονίκη	Γ. Ἀραβανόπουλος	460	342.385 λ.τ.
Φλογητά	Θεσσαλονίκη	Ἀργ. Παυλίδης	716	291.072 λ.τ.